

Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı

Mehmet YALAR

Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu çalışmada cahiliyenin, kavramsal ve tarihsel mahiyeti ışığında şiirinin sosyal arka planını gün yüzüne çıkarmak üzere, önce **cahiliye** terimi, kavram ve tarihsel süreç olarak irdelendikten sonra bunun ışığında dönemin sosyal arka planı ele alınmıştır. Kavramsal ve tarihsel mahiyeti bağlamında **cahiliye**, önce sözcük ve terim anlamları bakımından incelenmiş, ardından da somut veriler ve örneklemelerden hareketle, ayrıldığı tarihsel dönemleri üzerinde durulmuştur. Sosyal arka planı bağlamında ise, önce dönemin sosyal yapılanmasının özünü oluşturan kabile faktörü, ardından da sırayla kadının toplumsal konumu ve cahiliye şiirindeki yeri ile yoksulluk faktörü ve cahiliye şiirindeki yeri incelenerek her biri için belli başlı bazı örneklere yer vermek suretiyle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Abstract

The Social Background of The Pre-Islamic Period's (Cahiliyye's) Poem in The Light of its Conceptual and Historical Essence

This study is intended to spotlight the social background of the pre-Islamic period's (Cahiliyye's) poem. For this purpose, first, the term Cahiliyye was examined both as a concept and as a historical period, and then the social background of the period

was dealt with. In the context of its conceptual and historical essence, the term **Cahiliyye** was analyzed both in word and term meanings; and also judging from the concrete data and examples, its historical periods which was classified. As for the social background, first, tribe fact which constitutes the major characteristic of that period and then successively, woman's social status and her place in Cahiliyye's poem, and destitution fact and its place in Cahiliyye's poem were analyzed, by providing illuminating examples.

Anahtar Kelimeler: Cahiliyye devri şiiri, sosyal arka plan, kabile faktörü.

Key Words: Pre-islamic period's (cahiliyye's) poem, tribe fact, social background.

Şiir, her milletin olduğu gibi, Arapların da uzun bir geçmişe sahip olan tarihlerinde ilk ortaya koydukları çok boyutlu entelektüel ürünlerin başında gelmektedir. Sözü edilen entelektüel ürünün ortaya konuluşunda kuşkusuz toplumun yaşadığı tarihsel süreç ve bu süreçte sahip olduğu sosyal yapı, belirleyici bir nitelik taşır. İşte bu olgudan hareketle, Arap cahiliye şiirinin dayandığı sosyal arka planın derli toplu bir şekilde ortaya konulmasının, bu şiire daha isabetli bir perspektiften bakmayı, dolayısıyla onu daha sağlıklı anlayıp değerlendirmeyi mümkün kılacağı kanısına varılmış ve konu bir makale hacminde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda önce **cahiliye** kavramı¹ ile ilgili görüşler ve dönemlere özetle yer verdikten sonra, dönemin hayat telakkisi; başlıca sosyal kurumlar olan kabileler ve kabileler arası dostane ve hasmane ilişkiler, kadının toplumsal konumu ve yoksulluk gibi hususların, etki faktörü ve konu olarak şiire olan yansımaları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Böylece çalışma, cahiliyenin kavramsal ve tarihsel mahiyeti ile bu tarihsel sürecin sosyal arka planının, aynı sürecin şiirindeki tezahürleri şeklinde iki alt başlıktan oluşmuş bulunmaktadır.

I- Cahiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti

A) Cahiliye Kavramı

Gerek konumuz olan döneme **cahiliye** adının verilmiş olmasının nedenini yeterince vuzuha kavuşturabilmek, gerekse de bu adlandırmanın, damgasını vurduğu ve arka planını konu olarak

¹ Fayda, Mustafa, madde: Cahiliye, DİA, İstanbul, 1993, c. VII, s. 17-19.

seçtiğimiz devrin sosyal yapısıyla ne ölçüde uyumlu olduğunu ortaya koyabilmek için **cahiliye** sözcüğünün, hem sözlük hem de Arap edebiyatı tarihinin terminolojisi açısından irdelenmesi gerekir.

1. Sözlük Bakımından

Cahiliye lafzı, etimolojisi bakımından Arapça **c-h-l** kök harflerinden oluşan جهل (cehl) ve جهالة (cehalet) şeklindeki tabii mastardan türetilen sınaî -yapma- bir mastar olup tabii mastarın ifade ettiği sözlük anlamların her birini yaşama durumu demektir. Adı geçen iki mastarın ise birlikte kullanıldıkları cer harfi ve içinde yer aldıkları cümlelerin bağlamına göre sözlük bakımından birden fazla anlam ifade ettiği görülmektedir. Bu anlamlara oluştukları kullanım biçimlerine göre Arapça örnekleriyle birlikte yer vermek yararlı olacaktır:

a) bilgisizlik²

Bu, konumuz olan mastarların en yaygın anlamı olup örneklerinden biri şöyledir:

بِالشَّكِّ جَهْلًا⁴ “*Falanca, o şeyi bilmedi.*” Bu arada: جَهْلَ فَلَانٍ الشَّيْءُ³ “*Kuşku bilgisizlik olarak yeter*” şeklindeki Arap atasözü de, bu anlamı teyit eder mahiyettedir.

b) Kabalık ve akılsızlık

Örneğin, جَهْلَ عَلَى غَيْرِهِ⁵ “*Başkasına karşı kabalık ve akılsızlık yaptı*” denir.

c) Haksızlık

Bu anlam şu ifadeyle dile getirilir: جَهْلَ حَقَّ فُلَانٍ⁶ “*Falancanın hakkını zayı etti.*”

d) Yanlışlık

Muallaka sahiplerinden ‘Amr b. Kulsûm et-Taglibî (ö.600)’nin, Muallaka’sında yer alan şu beyti, **cehl** kelimesinin yanlışlık anlamında kullanıldığını göstermektedir:

² el-Fârâbî, Ebû İbrahim İshâk, Divânu’l-edeb, tertib ve tahkîk, ‘Adil ‘Abdulcebbâr eş-Şâtî, Beyrut, 2003, madde: c-h-l, s. 117.

³ el-Feyûmî, Ahmed b. Muhammed, el-Misbâhu’l-munîr, Kahire, 1325, madde: c-h-l, c. I, s. 56; el-Cevherî, İsmâ’il b. Muhammed, es-Sihâh, (I-VI), Beyrut, 1399/1979, madde: c-h-l, c. IV, s. 1663, 1664.

⁴ ez-Zemahşerî, Mamûd b. ‘Umar, Esâsu’l-belâğa, Beyrut, 1412/1992, madde: c-h-l, s. 107.

⁵ el-Feyûmî, a.g.e. madde: c-h-l, c. I, s. 56; İbnu Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, Lisânu’l- ‘Arab, (I-XIV), Beyrut, tarihsiz, madde: c-h-l, c. XI, s. 129, 130.

⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e.madde: c-h-l, s. 107.

أَلَا لَا يَجْهَلُنَّ أَحَدٌ عَلَيْنَا فَتَجْهَلُ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ⁷

Uyarıyorum, hiç kimse bize karşı yanlışlık yapmasın

Yoksa biz de, yanlış yapanların yanlışının daha büyüğünü yaparız

e) Tencere şiddetle kaynamak

Zemahşerî, Arapların bu anlamı ifade etmek üzere: جَهَلَاتُ الْقَدْرِ “Tencere şiddetle kaynadı” dediklerini kaydetmektedir.⁸

Râgib el-İsfahânî (502/1108) ise **cehl** masterına, **cahiliye** kelimesinin terminolojik anlamına da ışık tutacak şu üç anlamı yüklemektedir⁹:

- Kelimenin asıl anlamı olan bilgiden yoksunluk
- Bir şeye olduğundan farklı inanmak
- Bir şeyi olması gerekenden farklı uygulamak

Bu anlamlar göz önüne alındığında **cahiliye** sözcüğü, sözlük bakımından bağlamlarına uygun olarak bunlardan her birini yaşama durumu anlamına gelmiş olur.

2. Terim Olarak

Arapların tarihte ortaya çıkışlarından miladi 622’de gerçekleşen hicret olayına kadar geçen İslam öncesi tarihleri, Kur’an’da **cahiliye** olarak adlandırılmıştır.¹⁰ Kur’an’daki bu adlandırmanın nedeni ve terminolojik anlamları konusunda ise, ilim adamları ve tarihçiler arasında şu farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir:

a) O dönemde bilgisizliğin yaygın oluşu

b) O dönemde kabileler arasında düşmanlıklar ve kanlı olayların yaygın oluşu¹¹

c) Bilginin zıddı olan cehalet demek olmayıp Allah’ın yasakladığı intikam, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek ve İslam’a aykırı benzeri insanlık ve ahlak dışı davranışların yaygın oluşu.¹²

⁷ ez-Zevzenî, Ebû ‘Abdillâh Huseyn b. Ahmed, Şerhu’l-mu‘allakâti’s-sab’, Beyrut, 1382/1963, s. 127.

⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e.madde: c-h-l, s. 107.

⁹ el-İsfahânî, Ebu’l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed, el-Mufredât fî garibi’l-Kur’ân, Kahire, 1381/1961, madde: c-h-l, s. 102; ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ, Tâcu’l-‘Arûs, (I-X), Beyrut, tarihsiz, madde: c-h-l, c. VII, s. 368.

¹⁰ Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33.

¹¹ Fâhürî, Hannâ, Târihu’l-edebi’l-‘Arabî, tarih ve yer yok, s. 52.

¹² Vehbe, Mecdî- el-Muhendis, Kâmil, Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-‘rabiyye fî luga ve’l-edeb, Beyrut, 1984, s. 132.

d) İslam'dan önce Arap ülkelerinde yaşanan putperestlik¹³

e) İnançlar ve değerler manzumesinde yer alan hatalı durumlar.¹⁴

f) Allah'ın emrettiği şekilde hidayete ermeyi reddeden psikolojik durum ve Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyi reddeden sistematik durum¹⁵

Vakıa, **cahiliye** tabirinin yer aldığı ayetlere bakıldığında da bu tabire yüklenen anlamın, mahza bilgisizlikten ziyade inanç ve değerlerle ilgili çarpıklıklar olduğu söylenebilir. Ancak dönemin temel niteliklerini ve muhtemel bütün anlamlarını kapsamı açısından, **cahiliye** adlandırmasının nedenini bu görüşlerin toplamında aramak daha uygun olsa gerektir.

B) Tarihsel Süreci Oluşturan Dönemler

Sebepler ne olursa olsun, önce Kur'an'da yer alan ve daha sonra hem genel Arap tarihi hem de Arap edebiyatı tarihi açısından kavramsal bir nitelik kazanan **cahiliye** tabiri, İslam öncesi Arap tarihinin adı olarak genel bir kabule mahzar olmuş gözükmemekte ve mahiyeti itibariyle iki döneme ayrılmış bulunmaktadır:

1. Birinci Cahiliye

Konuyla ilgili gerek klasik gerekse de çağdaş araştırmalara bakıldığında bu dönemin, tarih öncesi evreden başladığı ve miladi beşinci yüz yıl başlarına kadar devam ettiği şeklinde yaygın bir kanının mevcut olduğu görülmektedir. Dönemin en önemli özelliği ise, genelde edebi ürünleri, özelde de şiiri ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanamamasıdır. Ancak bu durum, söz konusu dönemde hiçbir şiirin söylenmediği anlamına gelmemektedir. Zira ikinci cahiliye dönemine ait oldukları kabul edilen şiir örneklerinin hem biçim hem de içerik bakımından gayet mükemmel oluşlarından, bu seviyeye gelinceye dek birinci cahiliye döneminde ortaya konulmuş olması gereken, ancak ulaşılamayan ara örneklerle bir evrimleşme sürecinden geçtikleri tahmin edilebilir. Nitekim ünlü İtalyan müsteşrik ve Arap edebiyatı tarihçisi Carlo Nallino (ö. 1938)'ya göre de, Câhız (255/869) ve benzeri ilk dönem Arap alimlerinin, Arap şiirinin başlangıcının İslam'ın gelişinden en fazla 150 ila 200 yıl önceye kadar gidebileceği şeklindeki tezlerinin de, ancak olgunlaşmış mev-

¹³ el-Muncid, s. 108.

¹⁴ Altuncı, Muhammed, el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-edeb, Beyrut, 1419/1999, c. II, s. 632.

¹⁵ Kutub, Muhammed, Câhiliyyetu'l-karni'l-işrin, Mektebetu Vehbe, 1384/1964, s. 11.

cut örneklerden hareketle değerlendirilmesi halinde isabetli kabul edilebilecektir.¹⁶ Ne var ki, Şevki Dayf (ö.2005)'ın da dediği gibi, Arap şiirinin, birinci cahiliye dönemindeki şeklini alıncaya kadar geçirdiği aşamalar karanlık olup yegane nedeni, bu aşamaları tasvir edecek olan şiir örneklerinin elde bulunmamasıdır.¹⁷

Bu döneme ait olarak varlığından söz edilen en önemli yazılı örneğin, Lübnan'daki Dürzü Dağı'nın doğusunda Romalılara ait bir sarayın adı olan **Nemâre**'de, devlet sahibi Arap hanedanlarından Lahmîlerin İmruulkays b. 'Amr el-Lahmî adındaki ünlü hükümdarlarının mezarı başına miladi 328 yılında dikilen ve dili Arapça'nın eski Adnanice lehçesinden ibaret olan anıt kitabe olduğu ileri sürülmüştür.¹⁸ Nabatî yazıyla yazılan ve Corci Zeydân (ö.1914)'ın saptamasına göre Aramca bir ton taşıyan bu kitabenin, yazıldığı döneme ait :

- 1- تى نفس مر القيس بن عمرو ملك العرب كله ذو اسر التاج
- 2- و ملك الأسدين و نزر و ملوكهم و هرب منحنو عكدي و جاء
- 3- يزجو فى جيج نجران مدينة شمر و ملك معدو و نزل بنيه
- 4- الشعوب و وركله لفرس و لروم فلم يبلغ ملك مبلغه
- 5- عكدي هلك سنة 223 يوم 17 بكسلول بلسعد ذو ولده

şeklindeki beş satırlık asıl Arapça'sının günümüz Arapça'sına uyarlanmış şekli satır satır ve aynı sırayla şöyledir:

- 1- هذا قبر امرئ القيس بن عمرو ملك العرب كلهم الذى تقلد التاج
- 2- و أخضع قبيلتى أسد و نزار و ملوكهم و هزم منحنج إلى اليوم و قاد
- 3- الظفر إلى أسوار نجران مدينة شمر و أخضع معدا و استعمل بنيه
- 4- على القبائل و أنابهم عنه لدى الفرس و الروم فلم يبلغ ملك مبلغه
- 5- إلى اليوم . توفى سنة 223 فى يوم 17 أيلول و قف بنوه للسعادة¹⁹

"1- Bu, bütün Arapların hükümdarı olup taç giyen İmruulkays b. 'Amr'in mezarıdır.

2- Ve bu güne dek Esed ve Nizâr kabilelerini ve hükümdarlarını emir altına aldı, Mez hac'ı yendi ve sürdü

3- Zaferi Şemer şehri olan Necrân'ın surlarına doğru, aldı emir altına Mu'add'ı ve başına geçirdi oğullarını

¹⁶ Nallino, Carlo, Târihu'l-âdâbi'l-'Arabîyye, Kahire, 1954, s. 53, 54.

¹⁷ Dayf, Şevki, Târihu'l-edebi'l-'Arabî, el-'Asru'l-câhili, 15. baskı, Kahire, tarihsiz, s. 183.

¹⁸ Brockelman, Carl, Târihu'l-edebi'l-'Arabî, çev. Abdulhalim en-Neccâr, Kahire, tarihsiz, c. I, s. 63; Fâhûri, a.g.e., s. 30.

¹⁹ Zeydân, Corci, Târihu âdâbi'luga'l-'arabiyye, (I-IV), Kahire, tarihsiz, c. I, s. 28.

4- *Kabilelerin ve yerine temsilci kıldı onları Pers ve Romalılar nezdinde, ulaşmadı hiçbir hükümdar onun seviyesine*

5- *Bu güne kadar, öldü 17 Eylül 223 senesinde, muvaffak olsun çocukları mutluluğa!*"

Kitabede gösterilen tarih, miladi 105 yılında Romalıların yönetimine geçen Havran'ın başkenti Busra'ya nisbetle Busravî adı verilen ve aynı yıl başlayan takvime göredir. Bu itibarla söz konusu tarihe 105 eklendiğinde hükümdarın öldüğü tarih olan miladi 328 ortaya çıkmaktadır. Bu arada kitabenin konusu olan İmruulkays ile ünlü muallaka sahibi İmruulkays'in ayrı kişiler olduklarını hatırlatmak gerekir.

2. İkinci Cahiliye

Arapların, dil, din, edebiyat, ahlak, sosyal yaşam vesaire yönlerden birinci cahiliye Araplarından farklılaştıkları bu dönemde, şiiri kıvamlı hale getirdiğine, hatta ilk düzenli şiirler söylediğine inanıldığı için **Muהלhil** lakabıyla ünlenen 'Adî b. Rabî'a et-Tağlibî (ö.531)'nin, ardından da bu zatın yeğeni olan ünlü muallaka sahibi İmruulkays (ö.538) ve benzerlerinin ortaya koydukları örneklerle hem biçim hem de içerik bakımından iyice olgunlaşan şiir, dönemin sosyal yapılanmasının yansıtıcısı olarak değerlendirilmek durumundadır. Bu nedenle olsa gerektir ki şiir, Arapların bütün bilgilerini içine alan, bunların korunmasını sağlayan, sürekli başvurup yararlandıkları merci, daha özet bir ifadeyle "Arapların bilgi ve kültür hazinesi" anlamında olmak üzere **Dîvânu'l-'Arab** olarak adlandırılmıştır.²⁰

Kanaatimizce Ebû Hilâl el-'Askerî (395/1005)'nin şu sözleri, bu durumu en güzel şekilde dile getiren izahların başında gelmektedir:

*"Sen, Arapların neseplerini, tarihlerini, önemli günlerini ve olaylarını ancak şiirlerinin genelinden öğrenebilirsin. Bu itibarla şiir, Arapların divanı, akli ürünlerinin hazinesi, edebiyatlarının kaynağı ve ilimlerinin deposudur."*²¹

Nitekim günümüzde bilimsel metotlarla yapılan bir istatistik çalışmanın verilerine göre, sadece konumuz olan ve maksimum üç asırlık bir süreyle sınırlı tutulan ikinci cahiliye dönemine ait olarak saptanabilen şair sayısı, ne Nallino'nun ileri sürdüğü gibi²² 80'nin biraz üzerinde ne de Corci Zeydân'ın kaydettiği gibi²³ 125'tir. Aksine

²⁰ el-Kayrevânî, el-Hasen b. Reşîk, el-'Umde fî Sına'ati's-şi'ri ve nakdihi, (I-II), Beyrut, 1401/1981, c. I, s. 30.

²¹ el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen, Kitâbu's-Sinâ'ateyn, Kahire, 1320, s. 104.

²² Nallino, a.g.e., s. 55.

²³ Zeydân, a.g.e., c. I, s. 64.

bu döneme ait şair sayısı 312, şiir sayısı 1882, bu şiirlerin kapsadığı beyit sayısı ise 16954 kadardır.²⁴

Ancak kaynaklarda konuyla ilgili olarak yer verilen rakamsal bilgiler, sayının söz konusu istatistikte yer alan meblağın da üzerinde olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, Hamâse sahibi Ebû Temmâm (231/806)'ın cihiliye şiirinden kasîde ve maktûalar dışında kalan, recez vezninde söylendiği için urcûze adı verilen 14 bin şiir,²⁵ aynı zamanda bu dönem şiirinin en büyük ravisi olarak kabul edilen Hammâd er-Râviye (156/773)'nin 27 bin kasîde,²⁶ Asma'î (216/831)'nin ise 16 bin urcûze²⁷ ezbere bildikleri rivayet edilmiştir. Hatta daha da ileri gidilerek Ebû Damdam adlı ravinin, hepsinin adı 'Amr olan seksen veya yüz kadar şairden şiirler rivayet ettiği kaydedilmiştir.²⁸

Bu tablo, kimi araştırmacıların da dikkat çektikleri gibi, ilk bakışta abartılı gözükmeyle birlikte,²⁹ aynı zamanda genel tarihi sürecin uzunluğuna kıyasla, ait olduğu kabul edilen zamanın bir hayli kısa olması dikkate alındığında şiirin, cahiliye Arap toplumundaki yaygınlığını³⁰ ve üstlendiği işlevin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir.

II- Cahiliye Şiirinin Sosyal Arka Planı

Cahiliye şiirinin sosyal arka planı kapsamında bu dönemde şu sosyal faktörlerin öne çıktığı görülmektedir:

A- Kabileye Dayalı Sosyal Yapı ve Cahiliye Şiirindeki Yeri

Arap toplumunun sosyal yapılanması, yaşanan sürecin sosyolojik niteliğine bağlı olarak birinci cahiliye döneminden itibaren kabile³¹ esaslı üzerine şekillenmiş ve bu yapı, şiirle iç içe bir durum ortaya çıkarmıştır. O kadar ki, Corci Zeydan'ın da isabetle dikkat çektiği gibi, daha Abbasiler döneminde kabile-şiir ilişkisi çerçevesinde İbnu Sellâm (232/847), İbnu Kuteybe (272/889) ve İbnu Reşîk

²⁴ 'Usmân, İbrâhîm 'Abdulazîz, el-İhsâ' fîmâ ketebehu's-şu'arâ', <http://www.ofouq.com>

²⁵ İbnu Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekr, Vefeyâtul-a'yân, (I-VIII), tah. İhsan Abbâs, Beyrut, tarihsiz, c. II, s. 12.

²⁶ İbnu Tağriberdî, Yûsuf, en-Nucûmu'z-zâhire, (I-VII), Kahire, tarihsiz, c. I, s. 420.

²⁷ İbnu Hallikân, a.g.e., c. III, s. 171.

²⁸ ed-Dineverî, İbnu kuteybe 'Abdullah b. Muslim, eş-Şîr ve's-Şu'arâ, Leiden, 1902, s. 4.

²⁹ Zeydân, a.g.e., c. I, s. 66.

³⁰ ed-Dineverî, a.g.e., s. 3; İbnu Reşîk, a.g.e., c. I, s. 20.

³¹ Avcı, Casim- Şentürk, Recep, DİA, madde: Kabile, c. XXIV, s. 30-32.

(456/1063) gibi önde gelen şiir araştırmacıları ve tenkitçileri tarafından yapılan değerlendirmelerde cahiliye şiirinin her defasında ayrı bir kabilede güç kazandığı ileri sürülmüştür. Bu değerlendirmeye göre cahiliye şiiri, önce Rabîa kabilesinde güçlü iken daha sonra sırayla Kays ve Temîm kabilelerinde güçlenerek pek çok şairin yetişmesine kaynaklık etmiştir.³² El-Câhız (255/869) da, kabilelerin cahiliye şiirindeki yeri ve bu bakımdan sahip oldukları farklılıklar üzerinde durarak bu durumun alınan gıda, refah düzeyi veya zenginlikle değil, fakat yaratılıştan sahip olunan yetenekle izah edilebileceğini ileri sürmüştür.³³

Şevkî Dayf ise, şiir ve şair sayısı bakımından kabileler arasında farklılıklar olduğunu kabul etmekle birlikte bunun, üç kabileyle sınırlanacak ölçüde dar bir çerçevede ele alınmasının isabetli olmayacağını savunmaktadır. Ancak kendisi de, el-Agânî, el-Mufaddaliyyât ve el-Asmaiyyât'ı referans göstererek Mudarî kabilelerin cahiliye şiirindeki paylarının Rabaî ve Kahtanî kabilelerin paylarından çok daha fazla olduğunu, kuşku götürmez bir gerçek olarak göstermektedir. Bu bağlamda Irak'a yerleşen kabileler, salt çoğunlukları itibarıyla Mudarî olduklarından şiirde Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'e yerleşen ve büyük bölümü Kahtanî olan kabilelerden üstün görülmüşlerdir.³⁴

Kabile faktörünün cahiliye şiirindeki rolüne daha geniş bir perspektiften bakıldığında çok eski devirlerden itibaren bu konunun ayrıntıları üzerinde durulduğu ve hemen her kabilenin şairlerini, şiirlerini ve diğer sosyokültürel birikimlerini kapsayan kendine özgü bir şiir divanının olduğu bilgisine yer verilerek uzun uzadıya tartışıldığı gözlenmektedir.³⁵ Bu bağlamda el-Âmidî (370/981), ravileri ve derleyicilerinden söz etmeksizin altmış kabilenin divanını zikretmiş, İbnu'n-Nedîm (385/995) ise, el-Fihrist adlı ünlü eserinde yirmi sekiz kabilenin divanından söz ederken derleyenlerinin adına da yer vermiş bulunmaktadır.³⁶ Ancak kabile divanlarının belirtilen bu sayılardan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Zira yine el-Fihrist'te yer alan bilgiye göre, Ebû 'Amr eş-Şeybânî (206/821), her biri müstakil

³² El-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, Tabakâtu's-şu'arâ, Leiden, 1813, s. 13, 14; İbnu Reşîk, a.g.e., c. I, s. 86 vd.; Zeydân, a.g.e., c. I, s. 63.

³³ el-Câhız, Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr, Kitâbu'l-Hayevân, tah. Abdusselam Harun, 1938, c. IV, s. 380 vd.

³⁴ Dayf, a.g.e., c. I, s. 186, 187.

³⁵ el-Esed, Nâsiruddîn, Masâdiru's-ş-i'ri'l-câhili ve kîmetuha't-târihiyye, Beyurt, sekizinci baskı, 1996, s. 543 vd.

³⁶ el-Âmidî, Ebu'l-Kâsim el-Hasen b. Bîşr, el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî esmâi's-şu'arâ, Kahire, 1354 s. 22, 23, 28, 68, 158, 163, 171; Ebu'l-Farec Muhammed b. İshak en-Nedîm, el-Fihrist, Beyrut, 1415/1994, s. 193.

bir divandan ibaret olmak üzere, seksen küsur kabilenin şiirlerini derlemiştir.³⁷

Bu arada söz konusu kabile divanları, ana hatlarıyla, cahiliye şiirinin sosyal arka planına ışık tutan şu üç maddeyi içermektedir:

a) Kabile şairlerinin şiirleri

Bu kapsamda her kabilede yetişen şairlere ve her şaire ait farklı sayılardaki şiirlere yer verilerek kabilenin, şair ve şiir kapasitesi bakımından hangi seviyede olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

b) Kabilenin yaşadığı olaylar, kıssalar ve kendisine ait atasözleri ile deyimler. Bu hususlara yer verilmesinin nedeni ise, şiirde değinilen bir tarihi olayı açıklamak, şiirin yazılmasına vesile olan münasebeti dile getirmek veya şiirdeki herhangi bir beytin açıklanmasına katkıda bulunmak şeklindeki sosyal arka planı izah edici amaçlarla açıklanabilir.

c) Kabilenin soyu. Soyun zikredilmesi de, tıpkı ikinci madde-deki hususlar gibi, şiirin sosyal ve kültürel arka planını izah etmeye yönelik olmuştur.³⁸

Bu yönüyle söz konusu şiir divanları, birer şiir antolojisi olmalarının yanı sıra, aynı zamanda her kabilenin, şiirinde dile getirilen sosyal birikiminin birer fezlekese durumundadır.

Böylece cahiliye şiirinin gücü ve seviyesinin, büyük ölçüde kabile merkezli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kabile-şiir içiçeliğinin nedeni üzerinde de durmak yararlı olacaktır. Kabile yapılanmasında Arap insanının yegane hayat güvencesi, genellikle kabilesiyle olan kan birliğine dayalı aidiyet bağından ibarettir. Zaman zaman kabileler arasında bir takım ittifaklar kurulmakla birlikte temelde her kabile, diğer kabilelerin muhtemel maddi ve ma'nevi baskıları karşısında kendini savunabilecek güce şiddetle ihtiyaç duymaktadır. İşte bu denli ihtiyaç duyduğu gücün ana unsurlarından biri de, sahip olduğu cömertlik, kahramanlık, fedakarlık, dürüstlük gibi meziyetleri dile getirecek, diğer kabilelerin övünmelerini etkisiz kılacak, böylece sağlayacağı psikolojik etkiyle kendisine itibar kazandıracak olan şiirdir. Bir bakıma şiir, cahiliye toplumu için arşiv, enformasyon ve propaganda işlevi görmektedir. Bu sınırsız misyonundan ötürü kabilenin manevi önderi durumundaki cahiliye şairi, sanatını icra ederken salt objektif ve realist bir sanatsal ürün ortaya koymakla yetinememekte, aksine sanatını her şeyden önce kendisi için bir övünç, kabilesi için de onur ve güç vesilesi olarak hizmete sunmaktadır. Bu kapsamda karşı tarafa

³⁷ el-Fihrist, s. 93.

³⁸ el-Esed, a.g.e., s. 552-554.

eleştirir okları yöneltirken **şiiirin hiciv sanatı**, kabilesiyle övünürken **övünç sanatı**, kabilesinin reisini veya bir kahramanını överken de **övgü sanatı** ortaya çıkmış olmaktadır.³⁹

Bu tezahürün çarpıcı somut örneklerinden biri, Hîra hükümdarı ‘Amr b. Hind (ö.570)’in huzurunda, ikisi de muallaka sahibi olan Hâris b. Hillize el-Bekrî (ö.570) ve ‘Amr b. Kulsûm et-Tağlibî (ö.584)’nin, cahiliye şiirinin şaheserlerinden sayılan muallakalarını söylemelerini sağlayan şiddetli atışmalarıdır.⁴⁰ Bu olayda, ‘Amr hem hükümdarı hem de Hâris’in kabilesini, gücünü ve büyüklüğünü övdüğü kendi kabilesine karşı düşmanlık yapmamaları konusunda onurlu, gururlu ve kararlı bir eda ile uyarırken Hâris, rakibinin övünç ve kahramanlık ifadelerini aşırı bularak öfkelenmiş ve kabilesini düşmanların yönelttikleri ithamlara karşı savunmaya çalışmıştır.⁴¹ ‘Amr ve Hâris’in bu atışmada söyledikleri şiirlerinden bazı örnekler şöyledir:

‘Amr şöyle demektedir:

وَأَنْظِرْنَا نُخَبِّرُكَ الْيَقِينَا	أَبَا هِنْدٍ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْنَا
وَأُصْدِرُهُنَّ حُمْرًا قَدْ رَوَيْنَا	بِأَنَّا نُرِدُّ الرِّايَاتِ بِيضًا
عَصِينَا الْمَلِكُ فِيهَا أَنْ نَدِينَا	وَأَيَّامَ لَنَا غُرَّ طَوَالٍ
تَطِيعُ بَنَا الْوُشَاةَ وَتَزْدَرِينَا	بِأَيِّ مَشِينَةٍ عَمَرَوْ بَنَ هِنْدٍ
مَتَى كُنَّا لَأَمْكٍ مَعْتُونِينَ ⁴²	تَهْدَدُنَا وَأَوْ عَدْنَا رَوَيْنَا

Ey Eba Hind, aceleci davranma bize karşı

Bize zaman tanı ki, anlatalım sana gerçeğimizi

Şöyle ki biz savaşa beyaz olarak taşıdığımız bayrakları

Düşman kanıyla doyusıya kızarmış olarak geri getiririz

Nice uzun süreli ünlü savaşlarımız var ki

Hükümdara başkaldırmışsınız boyun eğmemek için

Hangi iradeyle ey Hind’in oğlu ‘Amr

Aleyhimizde laf taşıyanları dinliyor ve küçümsüyorsun bizi

Yavaş ol, bize tehdit ve uyarılar savurmada

Ne zaman annenin hizmetçileri olduk

‘Amr’a cevaben Hâris de şöyle demektedir:

³⁹ Brockelman, a.g.e., c. I, s. 56, 57.

⁴⁰ ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah, eş-Şîr ve’s-şu‘arâ, Beyrut, 1985, s. 117 vd.; Ferrûh, ‘Umar, Târihu’l-edebi’l-‘Arabî, (I-VI), Beyrut, 1984, c. I, s.142, 143.

⁴¹ Zevzenî, a.g.e., s. 117, 154; Zeyyât, Ahmed Hasen, Târihu’l-edebi’l-‘Arabî, Beyrut, 1422/2001, s. 50, 52; Brockelman, a.g.e., c. I, s. 57.

⁴² Zevzenî, a.g.e., s. 122, 123, 128.

أَيُّهَا النَّاطِقُ الْمُرَقِّشُ عَنَّا عند عمرو و هل لذاك بقاء
 لَا تَخْلُنَا عَلَى غِرَاتِكَ إِنَّا قَبْلُ مَا قَدْ وَشَى بِنَا الْأُعدَاءُ
 أَيُّهَا النَّاطِقُ الْمَبْلَغُ عَنَّا عند عمرو و هل لذاك انتهاء
 مَن لَنَا عِنْدَهُ مِنَ الْخَيْرِ أَيَا تْ ثَلَاثَ فِي كُلِّهِنَ الْقَضَاءُ⁴³

Ey hakkımızda yalan yanlış konuşan kişi

Amr'in yanında, bunun kalıcılığı var mı?

Amr'i tahrik ederken sanma ki bizi

Daha önce düşmanlar jurnal etmedi

Ey hakkımızda haber veren

Amr'in yanında, yok mu bunun bir sonu

Amr'in elinde iyiliğimizi gösteren delillerden

Üç tanesi vardır ki, hepsi lehimize hüküm sağlar

Ayrıca, cahiliye Arap'ı, kendisine eşit olana değil, sadece kendisinden güçlü olana bağlılık gösterir. Bu nedenle, kabilenin reisi olacak kişide bir takım saygın niteliklerin bulunması gerekir ki, başlıcaları zenginlik, cömertlik, hoşgörü, kahramanlık ve söz ustalığı gelmektedir.⁴⁴ Kabile reisinde aranan ve her kabilede reisliğin sık sık el değiştirmesinde önemli rol oynayan bu niteliklerin taşıdığı önemin nedenini, kabileler arasındaki temel ilişkinin düşmanlık ilişkisi olmasında aramak gerekir. Nitekim bu nedenle savaşlar, hem kabilelerin hem de bireylerin hayatında en geniş yeri işgal etmiştir. Örneğin, Hicazlılar Yemenlilere şiddetle düşmanlık yaparken Temim ve Bekir b. Vail kabilelerinin yanı sıra, Gatafân ve Hevâzin kabileleri arasında da neredeyse kesintisiz savaşlar meydana gelmiştir. İranlıların güdümündeki Hire Emirliği ile Romalılara bağlı Gassân Emirliği arasındaki savaşlar ise, kuşaktan kuşağa tevarüs edilecek ölçüde geleneksel bir hal almıştır. Bu tablo, cahiliye şiirinin, savaş olaylarının anlatılması, intikam ve zaferle övünmek, başı dik durmak, güç gösterisi, onura düşkünlük, candan ve maldan fedakarlıkta bulunmak gibi konuların yanı sıra, mızrak, ok, kalkan, zırhlı yelek ve kılıç gibi savaş aletlerini dile getiren ifadelerle dolup taşmasına yol açmıştır.⁴⁵

Söz konusu savaşların kötü sonuçlarını dile getiren ve barışa çağrıda bulunan cahiliye şiirinin en güzel örneğini Züheyr b. Ebî

⁴³ Zevzenî, a.g.e., s. 158, 163.

⁴⁴ el-Bustânî, Butrus, Udebâu'l-'Arab fi'l-câhiliyyeti ve sadri'l-İslâm, (I-IV), Beyrut, 1989, c. I, s. 20.

⁴⁵ el-İskenderî, Ahmed - Emîn, Ahmed - el-Cârim, Ali - el-Bişri, Abdulazîz - Dayf, Ahmed, el-Mufasssal fi târihi'l-edebi'l-'Arabî, Beyrut, 1414/1994, 37, 38.

Sulmâ (530-627)'nın Muallaka'sının 16 ila 47. beyitleri arasında bulmak mümkündür.⁴⁶

B- Kadının Sosyal Konumu ve Şiirdeki Yeri

Kadının Cahiliye Arap toplumundaki yerini irdelerken konuya hem sosyal yaşamdaki rolü hem de cahiliye şiiriyle olan tematik ilişkisi açısından bakmak gerekir.

1. Sosyal Yaşamdaki Rolü

Sosyal yaşamdaki rolü bakımından kadın, cahiliye dönemindeki Araplarda, çağdaşı olan bir çok kavimlerde olduğu gibi, birinci derecede çocuk doğurma ve bu yolla aileye ve kabileye güç katmanın ve soyu sürdürmenin aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, alınacak kadının doğurganlığı ve doğuracağı çocukların erkek olması, ailenin oluşumu ve bekası için, cahiliye Arap'ının vazgeçemediği temel iki koşul olarak kabul edilmiştir. Nitekim çocuk doğurmamak, boşanmanın birinci nedeni iken doğan çocuğun kız olması da uğursuzluk sayılmış ve çocuğun diri diri toprağa gömülmesine yol açmıştır. Bu bağlamda kadının sahip olduğu hakların başında evleneceği kişiyi seçme hakkı gelmektedir. Boşama hakkı ise, nikah akdinde bunu şart koşmuş olmasıyla sınırlı tutulmuştur.⁴⁷ Öte yandan bu toplumda kadın-erkek birlikteliğinin günümüzde bilinen evlilik bağı dışında kalan bazı şekilleri olduğu da anlaşılmaktadır ki, başlıcaları şöyle özetlenebilir⁴⁸:

1) Kadının savaş ganimeti olarak alınması

Bu, kabileler arası savaşlarda galip gelen tarafa mensup erkeklerin diğer taraftan ele geçirdiği kadın ve kızlarla birlikte yaşaması şeklinde olmuştur.

2) Cariye olarak satın alınması

3) Geçici evlilik

Mut'a adı verilen ve geçici bir süreyle sınırlı tutulan bu birliktelik, ehl-i sünnete göre, İslamî dönemde de belli bir süre meşru sayıldıktan sonra yasaklanmıştır.

⁴⁶ Zevzenî, a.g.e., s. 78 vd.

⁴⁷ el-Bustânî, a.g.e., c. I, s. 21-23; el-İskenderî - Emin - el-Cârim - el-Bişrî - Dayf, a.g.e., s. 39.

⁴⁸ el-Âlûsî, Muhmûd Şukrî, Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab, (I-III), şerh ve tashih: Muhammed Behcet el-Eserî, Beyrut, tarih yok, c. II, s. 3-5; Ferrûh, a.g.e., c. I, s. 60; el-'Alî, Salih Ahmed, Târihu'l-'Arabi'l-kadim, Beyrut, 2003, s. 177 vd.

4) Anlaşmaya bağlı olarak kadının aynı anda en fazla dokuz erkekle birlikte olabilmesi

Bu birliktelikte kadının rızası şart olduğu gibi, doğacak çocuğun hangi erkeğe ait olduğuna da kadın karar verir.

5) Karı değişimi

Bu, iki evli erkeğin, kendi rızalarıyla karılarını karşılıklı olarak değiştirmeleri demektir.

6) Kız değişimi

Bu durum, iki erkekten her birinin, karşılıklı değiş tokuş yaparak diğerinin kızını almasıyla gerçekleşir.

7) Dost hayatı

8) Evli bir erkeğin, karısından liderlik, kahramanlık ve cömertlik gibi vasıflardan birine sahip bir erkekle birlikte olup kendisinden çocuk doğurmasını istemesiyle gerçekleşen birliktelik

9) Ölen bir kimsenin erkek çocuklarının üvey anneleriyle kurdukları birliktelik

10) Hayat kadınlarıyla yaşanan birliktelik

Cahiliye kadının önemli sosyal işlevlerinden biri de, savaşlara katılarak erkekleri sabırlı olmaya teşvik etmesi, kaçmalarını engellemesi, yaralıları tedavi etmesi, su taşıması, ve atların bakımını yapmasıdır. Bu durum, Amr b. Kulsûm'un Muallakasındaki bir beytine şöyle yansımıştır:

بُعُولَتَنَا إِذَا لَمْ تَمْنُؤْنَا⁴⁹

يَقْتَنُ حَيَادَنَا وَ يَقْلَنَ لِسْتُمْ

Bakımını yaparlar atlarımızın ve şöyle derler:

Kocalarımız değilsiniz, eğer bizi korumazsanız

Bazıları da cesaret, güzel konuşma, şairlik, uzak görüşlülük, hikmet ve geleceğe dönük öngörülerıyla tanınmışlardır. Buna rağmen cahiliye toplumunda genel olarak kadınlar, erkeklerce hor görülmüş, dünyaya gelişleri uğursuz sayılmış, ahlakları bakımından kötü zan altında tutularak sadakatsiz, dolandırıcı ve entrikacı olmakla itham edilmişlerdir.⁵⁰

⁴⁹ Zevzenî, a.g.e., s. 133.

⁵⁰ el-Bustânî, a.g.e., c. I, s. 23.

2. Cahiliye Şiirindeki Yeri

Cahiliye şiirinin temalarıyla ilgili olarak kaynaklarda farklı tasniflere yer verilmekle birlikte⁵¹, kadın unsurunun bu temaların başında yer aldığı konusunda herhangi bir görüş ayrılığına rastlanmamaktadır.⁵² O kadar ki, neredeyse her kaside, kadını anmaya ve ona karşı beslenen aşk ve özlem duygularına ilişkin sözlerle başlamakta veya devam etmektedir.⁵³ Cahiliye şiirinde kadın, genellikle aşk ve cinsellik iç güdüleriyle ele alınmakla birlikte bazen bir takım meziyetleriyle de anılabilmektedir. Bu arada kadına duyulan aşk ve cinsel arzuyu konu alan ve *gazel* adı verilen şiir, temiz ve erotik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Bu bağlamda çoğunlukla bedevi şairlerin söyledikleri temiz gazellerde konu edilen kadının vücut tasvirlerine yer verilmemekte, kendisiyle bir takım cinsel maceraların yaşandığından söz edilmemekte, hatta bazen adı da göz ardı edilerek sadece ona karşı beslenen sevgi duyguları ve kavuşma özlemi dile getirilmekte, birlikte geçirilen zamanlar, mekanlar ve hatıralar anlatılmaktadır. Bu türün en güzel örneği, altıncı Muallaka'nın sahibi Antere (ö.601)'nin aşık olduğu, ancak başka biriyle evlenen amcasının kızı 'Able'yi konu alan Muallakası'nın başlangıcındaki beyitlerde görülmektedir ki, bazıları şöyledir:

يا دارَ عَبلَةَ بالجَواءِ تكلِّمي وعِمي صباحا دارَ عِبلَةَ واسلِّمي
فوقفتُ فيها نا قتي و كأنَّها فدَنُّ لأقضي حاجةَ المُنلومِ
حُبَّيتَ من طللٍ تَقَامَ عَهْدُهُ أَقْوَى وَ أَقْفَرَ بَعْدَ أَمِّ الهَيْتِمْ⁵⁴

Konuş ey Able'nin Cevâ'daki evi

İyi sabahlar, huzurlu ol ey Able'nin evi

Bağladım onda saray gibi devemi

Karşılama için özlem çeken insanın ihtiyacını

Selam sana ey Ummu Heysem (Able)'den sonra

Eskimiş ve ıssızlaşmış harabe

Gazelin erotik türüne ise daha çok kentli şairlerin şiirlerinde rastlanmaktadır. Bu türde kadının vücut yapısından, yapılan

⁵¹ Kudame b. Ca'fer, Nakdu's-ş-i'r, tahkik: Hafâcî, Beyrut, tarih yok, s. 91; İbnu Reşîk, a.g.e., c. I, s. 120, 121; Ferrûh, a.g.e., c.I, s. 80-83; Çetin, Nihat M., Eski Arap Şiiri, İstanbul, 1973, s. 79 vd.

⁵² Fâhûrî, a.g.e., s. 61.

⁵³ el-İskenderî - Emin - el-Cârim - el-Bişrî - Dayf, a.g.e., s. 39.

⁵⁴ el-Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed, Cemheretu eş'âri'l-'Arab, Beyrut, 1424/2003, s. 211 vd.; Zevzenî, a.g.e., s. 137 vd.

benzetme ve tasvirlerle detaylı bir biçimde söz edilmekte ve yaşanan cinsel serüvenler anlatılabilmektedir. Ancak ilginçtir ki, bu kapsamda şiire konu edilenler daha çok evli kadınlardan seçilmektedir. O kadar ki, bakire sevgilisinden adıyla söz eden şair, sevgiliyle evlenmekten alıkonulur ve kabileden kovulurdu. Bu nedenle şairler, bu tür sevgililerine isimleriyle hitap etmek istediklerinde kendileri için çocuk sahibi evli kadınlara özgü lakaplar uydurarak hitap ederlerdi. Yanı sıra bedevi şairler, daha çok kolay yoldan ulaşılabilen kadınları tercih ederlerken kentli cahiliye şairleri, ulaşılması zor\ evli ve koruma altındaki kadınlarla ilişki kurma yolunda serüven yaşamaktan hoşlanırlardı.⁵⁵

Bu türün önde gelen isimleri, daha önce de adından söz edilen Muhelhil, bir prens olan İmrulkays ve gerçek bir saray şairi olan Nâbiga ez-Zubyânî (ö.604) olup⁵⁶ en tipik örnekleri de İmrulkays'ın Muallakasında yer alan şu beyitlerinde görülmektedir:

فَقُلْتُ لَهَا سِيرِي وَ أَرْخِي زِمَامَهُ وَلَا تُبْعِدْنِي مِنْ جَنَاحِ الْمُعَلَّلِ
فَمِثْلُكَ حُبْلَى قَدْ طَرَقْتُ وَ مُرْضِعٍ فَالْهَيْثُهَا عَنْ ذِي تَمَائِمٍ مُحَوَّلِ
إِذَا مَا بَكَى مِنْ خَلْفِهَا انْصَرَفْتُ لَهُ بِشِقِّ وَ تَحْتِي شَقُّهَا لَمْ تُحَوَّلِ⁵⁷

*Dedim ki Uneyze'ye:Yürü ve salıver devenin yularını
Ve uzaklaştırma beni tekrar tekrar seni koklayıp öpmekten
Senin gibi pek çok gebe ve çocuk emziren kadının gece yanına
girdim*

*Ve onu bir yaşındaki muskalı bebeğinden alıkoydum
Ağladığında bebek arkasında, döndü kadın ona
Bir tarafıyla, diğer tarafı ise altımda olup döndürülmedi*

C- Yoksulluk ve Şiire Olan Yansımaları

Bu kapsamda dönemin Arap coğrafyasının genel sosyoekonomik durumu ile yoksulluğun şiire yansımaları üzerinde durulacaktır.

1. Genel Sosyoekonomik Durum

Ekonomik hayatlarında da Arapların, göçebe ve yerleşik Araplar olmak üzere ikiye ayrıldıkları görülmektedir. Aralarından en

⁵⁵ Ferrûh, a.g.e., c. I, s. 82.

⁵⁶ er-Râfîi, Mustafa Sadık, Târihu âdâbi'l-'Arab, (I-III), Beyrut, 1421/2000, c. III, s. 85, 86.

⁵⁷ Zevzenî, a.g.e., s. 13, 14.

büyük şairlerin yetiştiği göçebe Arapların geçim kaynağı büyük ölçüde hayvancılığa dayanmaktadır. Hayvanlarının et ve sütünden yiyeceklerini; deri, yün ve kıllarından ise giyecek ve barınaklarını sağlamaktadırlar. Sanat, ziraat ve ticaretten ise hoşlanmamakta ve bunları küçümsemektedirler. Hem kendi yaşamları hem de hayvanlarının yaşamları için tabiat varlıklarından yararlanmaktadırlar. Gerektiğinde kertenkele, çöl faresi ve Arap tavşanı gibi yaban hayvanlarının etlerini de yemekteirler. Yanı sıra diğer giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarını da kendi ürünleriyle takas yapmak suretiyle karşılamaktadırlar. Geçim kaynaklarından biri de, diğer kabilelerle yaptıkları savaşıardan ele geçirdikleri ganimetlerdir.⁵⁸

Çöl yaşamının bütün bu zorlukları ve serüvenleri cahiliye şiirlerindeki yerini fazlasıyla almıştır. Örneğin, cahiliye döneminin en maceraperest şairi olarak kabul edilen Teebbataşerran (ö.540)'in şu beyti durumu özetler mahiyettedir:

يَظَلُّ بِمَوَاقِدِ وَيُؤْمِسِي بِغَيْرِهَا جَجِيشًا وَيَعْرُورِي ظُهُورَ الْمَهَالِكِ⁵⁹

Gündüz bir çölde konaklar çöl Arabı, akşam da bir çölde

Tek başına ve biner tehlikelerin sırtına

Standart bir ekonomik yaşama sahip olmayan Arapların yerleşikleri ise, büyük ölçüde ziraat ve ticaretle uğraşmaktadır. Bu kapsamda tarım, daha çok güneyde, doğuda ve Hicaz'ın o günkü adıyla Yesrib (Medine), Hayber, Tâif ve Vadilkura gibi vahalarında yaygın iken, Mekkeliler Akdeniz ve Hint Okyanusu arasında ticaret yapmaktadırlar. Bu kapsamda altın madeninden baharat, fil dişi, değerli elbiseler ve Taiften götördükleri kuru üzüm gibi gıdalara kadar hemen her malın ticareti yapılmaktadır. Bu yönüyle cahiliye döneminde Mekke büyük bir ticaret merkezi olmuştur. Nitekim yakınlarında kurulan Ukaz, Micenne ve Zulmecaz panayırıları da bunu göstermektedir.⁶⁰

2. Yoksulluğun Şiire Yansımaları

Arapların, göçebe ve yerleşikler olarak ikiye ayrılmaları, aralarındaki refah düzeyi farkını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ticaretle uğraşan yerleşikler zengin iken, hayvancılıkla uğraşan ve çetin tabiat şartlarıyla sürekli mücadele halinde olan bedevi Araplar ise yoksulluk çekmektedirler. Bu nedenle yerleşikler tarafından cahil ve ikinci sınıf insanlar olarak değerlendirilmekte ve

⁵⁸ Emîn, Ahmed, Fecru'l-İslâm, Kahire, 1975, s. 9.

⁵⁹ Dayf, a.g.e., c. I, s. 78.

⁶⁰ Ferrûh, a.g.e., c. I, s. 65, 66; Zeyyât, a.g.e., s. 17; Dayf, a.g.e., c. I, s. 76 vd.

alaya alınıp hor görülmektedirler.⁶¹ Aradaki bu farklılık, yerleşiklerin yoksul göçebe Arapları faizle borç vermek suretiyle sömürmeye de sevk etmiş ve bu dengesiz ilişki, göçebe Arapların büsbütün yoksullaşmasına yol açmıştır.

Bu durumun cahiliye şiirine de etkili bir biçimde yansıdığı görülmektedir. Şöyle ki, Şenferâ lakabıyla ünlü Sâbit b. Evs el-Ezdî (ö. VI. Yüzyılın başları), Teebbataşerran olarak ün yapan Sâbit b. Câbir el-Fehmî ve 'Urve b. el-Verd (ö. 596) gibi ileri derecede yoksulluk çeken ve bunu şiirlerinde ağırlıklı tema olarak işleyen pek çok şair ortaya çıkmıştır.⁶² Arap edebiyatı tarihinde صَعَالِيك (*saalîk*), yani **züğürtler** diye adlandırılan bu şairlerin en ünlülerinden biri olan 'Urve b. el-Verd'in şu dizeleri konumuzun somut örneklerinden biri olsa gerektir:

وَمِنْ بَيْتٍ مِثْلِي ذَا عِيَالٍ وَمُقْتَرًا مِنْ الْمَالِ يَطْرَحُ نَفْسَهُ كُلَّ مَطْرَحٍ
لِيَبْلُغَ عُنْدَهَا أَوْ يُصِيبَ رَغِيْبَةً وَ يُبْلِغَ نَفْسٍ عُنْدَهَا مِثْلَ مُنْجِحٍ⁶³

Her kim benim gibi aile sahibi ve yoksun olursa

Maldan, atar kendini her tehlikeye

Bir mazerete ulaşmak veya bir arzuya kavuşmak için

Mazereti olan kimse de, başarılı kimse gibidir

Bu grupta yer alan şairlerin tamamında şiirin önde gelen konusunun, yoksulluk ve yoksulluğu yenmek için yaşanan serüvenler olduğu görülmektedir. Bu yönüyle yoksulluk faktörü, cahiliye insanının başta gelen sosyal problemlerinden biri olarak bu dönem şiirinin en çok işlenen konuları arasında yer almış gözükmektedir.

Sonuç

Ele alınan konuyla ilgili olarak, sonuç itibariyle kısaca şu hususlar söylenebilir:

1. Cahiliye, kavram ve süreç olarak Arap tarihinin, büyük bir kısmı karanlık, ancak en uzun ve o oranda da karmaşık bölümünü oluşturmaktadır. Bu yönüyle araştırmacılar arasında hala tartışmaların odağında yer alma özelliğini sürdürmektedir. Onun bu özelliği, üzerinde daha pek çok çalışmanın yapılmasını da zorunlu kılmaktadır.

⁶¹ 'Ali, Cevâd, el-Mufasssal fî Târihi'l-'Arab kable'l-İslâm, (I-X), Kahire, 1413/1993, c. IV, s. 292.

⁶² Fâhûrî, el-Mücez fî'l-edebi'l-'Arabî ve târihih, (I-IV), Beyrut, 1411/1991, c. I, s. 114-128; Ahmed, Mustafa Ebû Dayf, Dirâsât fî târihi'l-'Arab, İskenderiye, 1983, s. 71.

⁶³ el-Âlûsî, a.g.e., c. III, s. 126; Fâhûrî, a.g.e., c. I, s. 127.

1. Bu süreçle bağlantılı olarak genelde edebiyatın, özelde de şiirin insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden itibaren yaşamın en güçlü yansıtıcısı olduğu, Arap cahiliye şiirinde de bariz bir şekilde görülmektedir.

2. Bu durum, şairin bireysel gerçeğinden ziyade toplumsal çelişkilerin şiire yansması ve o dönemin toplumsal dokusunun temel karakteristiğini ortaya koyması bakımından hayati önemde bir olgu olarak değerlendirilmek durumundadır.

3. O dönemdeki mevcut sosyal yapılanmanın değişmez statüsünü ifade ettiği anlaşılan kabileciliğin, cahiliye şiirinin hem ana besleyicisi ve ilham kaynağı hem de koruyucusu ve kullanıcısı olduğu gözden kaçmamaktadır. Nitekim kahramanlık, övgü, övünme, taşlama ve ağıt gibi dönemin başlıca şiir temaları, söz konusu yapılanmanın doğal sonuçları olarak ortaya çıkmıştır.

4. Bir kıyaslama yapmak gerekirse, o dönemde aşk ve cinselliğin somutlaştığı, bu nedenle de şiirin başta gelen konularından biri haline gelen kadının unsurunun, günümüzde de şiirdeki yerini önemli ölçüde koruduğu söylenebilir. Bunun nedenini ise, aşk ve cinselliğin, zaman ve mekanla sınırlanması mümkün olmayan ve her kültürde etkinliğini hissettiren evrensel birer beşeri zorunluluk olmasında aramak gerekir. Ancak işaret edilmesi gereken çok önemli bir fark olarak günümüzde kadın, artık hayatın her alanında fonksiyonel ve söz sahibi olmaya başlamış, bu nedenle de sadece adı geçen iki yönüyle ele alınıp şiire konu teşkil etme konumundan büyük ölçüde çıkmış bulunmaktadır.

5. Bugün bile henüz çözülememiş ve çözülmesi en zor gözüken sosyal problemlerin başında yer almaya devam eden yoksulluğun, hala genelde edebiyata, özelde de şiire konu oluşturma özelliğini koruduğuna göre, cahiliye döneminin temel problemlerinden biri olarak şiire etkin bir biçimde yansması da kaçınılmaz olmuştur.

Bibliyografya

Kur'an-ı Kerim

'Ali, Cevâd, el-Mufasssal fî Târihi'l-'Arab kable'l-İslâm, (I-X), Kahire, 1413/1993

'Ali, Salih Ahmed, Târihu'l-'Arabi'l-kadîm, Beyrut, 2003

'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen, Kitâbu's-Sinâ'ateyn, Kahire, 1320

Ahmed, Mustafa Ebû Dayf, Dirâsât fî târihi'l-'Arab, İskenderiye, 1983

Altuncî, Muhammed, el-Mu'cemu'l-mufasssal fî'l-edeb, Beyrut, 1419/1999

- Âlûsî, Muhmûd Şukrî, Bulûgu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab, (I-III), şerh ve tashih: Muhammed Behcet el-Eserî, Beyrut, tarih yok
- Âmidî, Ebu'l-Kâsim el-Hasen b. Bişr, el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî esmâi's-şu'arâ, Kahire
- Avcı, Casim- Şentürk, Recep, Kabile, DİA, İstanbul, 2001
- Brockelman, Carl, Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, çev. Abdulhalim en-Neccâr, Kahire, tarihsiz
- Bustânî, Butrus, Udebâu'l-'Arab fî'l-câhiliyyeti ve sadri'l-İslâm, (I-IV), Beyrut, 1989
- Câhız, Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr, Kitâbu'l-Hayevân, tah. Abdusselam Harun,(I-VIII), 1938
- Cevherî,İsmâil b. Hammâd, es- Sihâh, (I-VI), Beyrut, 1399/1979
- Cumahî, Muhammed b. Sellâm, Tabakâtu's-şu'arâ, Leiden, 1813
- Çetin, Nihat M., Eski Arap Şiiri, İstanbul, 1973
- Dayf, Şevkî, Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, el-'Asru'l-câhili, 15. baskı, Kahire, tarihsiz
- Dineverî, İbnu kuteybe 'Abdullah b. Muslim, eş-Şi'r ve's-Şu'arâ, Leiden, 1902
- Ebu'l-Farec Muhammed b. İshak en-Nedim, el-Fihrist, Beyrut, 1415/1994
- Emîn, Ahmed, Fecru'l-İslâm, Kahire, 1975
- Esed, Nâsiruddîn, Masâdiru's-şi'ri'l-câhili ve kîmetuha't-târihiyye, Beyurt, sekizinci baskı, 1996
- Fâhûrî, Hannâ, el-Mûcezz fî'l-edebi'l-'Arabî ve târihih, (I-IV), Beyrut, 1411/1991
- -----, Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, tarih ve yer yok
- Fârâbî, Ebû İbrahim İshâk, Dîvânu'l-edeb, tertîb ve tahkîk, 'Adil 'Abdulcebbâr eş-Şâtî, Beyrut, 2003
- Fayda, Mustafa, Cahiliye, DİA, İstanbul, 1993
- Ferrûh, 'Umar, Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, (I-VI), Beyrut, 1984
- Feyûmî, Ahmed b. Muhammed, el-Misbâhu'l-munîr, Kahire, 1325
- İbnu Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekr, Vefeyâtu'l-a'yân, (I-VIII), tah. İhsan Abbâs, Beyrut, tarihsiz
- İbnu Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mukrim, Lisânu'l-'Arab, (I-XIV), Beyrut, tarihsiz
- İbnu Tağriberdî, Yûsuf, en-Nucûmu'z-zâhire, (I-VII), Kahire, tarihsiz

- İsfehânî, Ebu'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed, el-Mufredât fî garibi'l-Kur'ân, Kahire, 1381/1961
- İskenderî, Ahmed - Emîn, Ahmed - el-Cârim, Ali - el-Bişrî, Abdulazîz - Dayf, Ahmed, el-Mufasssal fî târihi'l-edebi'l-'Arabî, Beyrut, 1414/1994
- Kayrevânî, el-Hasen b. Reşîk, el-'Umde fî Sina'ati's-şi'ri ve nakdihi, (I-II), Beyrut, 1401/1981
- Kudame b. Ca'fer, Nakdu's-şi'r, tahkik Hafâcî, Beyrut, tarih yok
- Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed, Cemheretu eş'âri'l-'Arab, Beyrut, 1424/2003
- Kutub, Muhammed, Cähiliyyetu'l-karni'l-ışrîn, Mektebetu Vehbe, 1384/1964
- Nallino, Carlo, Târihu'l-âdâbi'l-'Arabiyye, Kahire, 1954
- Râfiî, Mustafa Sadık, Târihu âdâbi'l-'Arab, (I-III), Beyrut, 1421/2000
- 'Usmân, İbrâhîm 'Abdulazîz, el-İhsâ' fîmâ ketebehu's-şu'arâ', <http://www.ofouq.com>
- Vehbe, Mecdî- el-Muhendis, Kâmil, Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-'rabiyye fî'luga ve'l-edeb, Beyrut, 1984
- Zebîdî, Muhammed Murtadâ, Tâcu'l-'Arûs, (I-X), Beyrut, tarihsiz
- Zemahşerî, Mamûd b. 'Umar, Esâsu'l-belâga, Beyrut, 1412/1992
- Zevzenî, Ebû 'Abdillâh Huseyn b. Ahmed, Şerhu'l-mu'allakâtî's-sab', Beyrut, 1382/1963
- Zeydân, Corci, Târihu âdâbi'luga'l-'arabiyye, (I-IV), Kahire, tarihsiz
- Zeyyât, Ahmed Hasen, Târihu'l-edebi'l-'Arabî, Beyrut, 1422/2001